

ISLAMSKA TEOLOGIJA NA NJEMAČKIM UNIVERZITETIMA: GENEZA, OČEKIVANJA I PERSPEKTIVE

Armina OMERIKA

UDK 28-42(430)

SAŽETAK: Islamska teologija je najmlađa naučna disciplina na njemačkim univerzitetima, koja u posljednjih pet godina doživljava dinamičan razvoj, ali je istovremeno još uvijek poprište različitih očekivanja, debata i kontroverzi koje je prate od same najave njenog etabliranja. Proces razvoja islamske teologije se odvija pod pažljivom prismotrom mnogobrojnih dijelova njemačke javnosti, uključujući i muslimanske aktere i vjerske zajednice. Ipak, pažnja usmjerena prema ovoj disciplini i javne debate koje se oko nje vode ne pružaju vjerodostojnu sliku kako trenutnog stepena njenog razvoja, tako i njenih potreba i problema. Mehanizmi po kojima se odvija javni diskurs o islamskoj teologiji često su, naime, definirani eksternim očekivanjima, interesima i projekcijama koje se razlikuju od aktera do aktera, ali kojima je uglavnom zajedničko da su nedovoljno upoznati s teškoćama i izazovima pred kojima se ta disciplina nalazi. Ti izazovi proizlaze iz više faktora, uključujući strukturalne okvire, zakonsku situaciju te pravno uporište teologije kao discipline u okruženju sekularnog univerziteta i znanstvenog poretka koji se na njemu generira. Tu je još uvijek i gorući problem samodefinicije, odnosno epistemološkog i sadržajnog, ali i terminološkog određenja i teorijskog uporišta islamske teologije kao discipline koja se poziva na sveukupnu idejnu i obrazovnu tradiciju islama u svojoj heterogenosti i različitim kulturnim i idejnim artikulacijama, a koja istovremeno kao akademska disciplina u univerzitetkom poretku ravnopravno i u aktivnoj komunikaciji s drugim savremenim naukama učestvuje u otvorenom pokretu traženja naučne spoznaje.

Ključne riječi: islamska teologija, njemački univerziteti, muslimanske zajednice u Njemačkoj, njemačka javnost

Geneza univerzitetske islamske teologije u Njemačkoj

Korijeni univerzitetske islamske teologije leže u praktičnim potrebama za islamskom vjerskom pedagogijom u školama i odgovarajućim nastavnim kadrom, koje su sporadično bile artikulirane još tokom devedesetih godina 20. vijeka, ali su kao tema javnih i političkih debata intenzivirane početkom ovog milenija. Razlozi su bili višestruki: S jedne strane, demografske promjene i

rastući broj muslimanskih učenika su zahtijevali da se i u njihovom slučaju ispoštuju ravnopravnost i propisi njemačkog ustava, u kojem se eksplicitno spominje i garantira školska vjeronauka organizovana u skladu s učenjem vlastite vjerske zajednice. Pitanje islamske vjeronauke sprovedene po aktuelnim standardima pedagoških nauka te od strane kadra koji pored stručnih kompetencija vlada njemačkim jezikom se, međutim, sve češće postavljalo i u

sklopu cjelokupnog diskursa o islamu i javnoj sigurnosti koji se razvio nakon 11. septembra 2001. godine. Upravo ova sigurnosna dimenzija i s njom nerijetko povezano učitavanje želje za discipliniranjem i kontroliranjem muslimanskog stanovništva od strane države je element koji pogotovo među muslimanima još uvijek prouzrokuje kontroverzne stavove o naravi i funkciji njemačke islamske teologije, o čemu će biti riječi kasnije.

S obzirom na federalističko uređenje njemačke države u kojem je nadležnost za obrazovanje delegirana na nivo pojedinačnih saveznih država, došlo je do uspostavljanja različitih modela islamske vjeronauke odnosno privremenih pedagoških projekata prvenstveno u onim državama u kojima živi značajniji broj muslimana te do etabliranja nekoliko univerzitetskih institucija za islamsku vjersku pedagogiju koje bi zadovoljile potrebe za obrazovanjem nastavnog kadra (2004. Univerzitet Münster i Univerzitet Erlangen, 2006. Pedagoška akademija Karlsruhe, 2008. Univerzitet Osnabrück).

Od 2006. godine i prvog sazivanja Njemačke konferencije o islamu (*Deutsche Islam Konferenz*, DIK) diskusije o uspostavljanju islamske vjerske pedagogije i o obrazovanju vjeroučiteljica i vjeroučitelja su se sa nivoa pojedinačnih država prenijele na savezni nivo. Učesnici DIK-a, među njima i predstavnici brojčano najvećih krovnih saveza muslimanskih vjerskih zajednica, na kraju prvog mandatnog perioda (2010) su bili saglasni o potrebi uvođenja islamske vjeronauke na cjelokupnom području Njemačke te o nužnosti etabliranja univerzitetskih islamskih teologija koje bi, analogno kršćanskim teologijama koje svoje kadrove školuju na državnim univerzitetima, obrazovale islamske vjeroučiteljice i vjeroučitelje. Pitanje univerzitetske islamske teologije je u ovoj fazi još uvijek bilo usko vezano za potrebe islamskog vjerskog obrazovanja u školama, te se termin "islamska teologija" uglavnom koristio kao sinonim za islamsku vjersku pedagogiju, a ne kao oznaka za okvirnu akademsku disciplinu koja bi sadržavala odnosno sistematski reflektirala druge islamske naučne tradicije. Istovremeno, vjerovatno opet kroz povlačenje analogije s kršćanskim teologijama, u medijskom diskursu

su se nerijetko čule izjave da će se na njemačkim univerzitetima ubuduće obrazovati imami za potrebe islamskih vjerskih zajednica u Njemačkoj¹, što je od samog početka bilo paradoksalno iz više razloga: Temeljite diskusije o akademskom profilu univerzitetski obrazovanih imama su u najboljem slučaju bile deficitarne, a u najgorem nepostojeće. Samo rijetki pojedinci, uglavnom predstavnici vjerskih zajednica, ukazivali su na činjenicu da sekularni univerzitet nije u stanju da pruži potpune kvalifikacije koje su potrebne za obavljanje imamske dužnosti u džematima. Također, kroz fokusiranje islamske vjerske pedagogije i njenog etabliranja na univerzitetima te kroz više populističkim nego stručnim motivima vođene zahtjeve za obrazovanjem imama na univerzitetima zanemarivana je činjenica da je za potrebe bilo kakve akademizacije islamskog znanja hitno neophodan teološki fundament koji će studentima pružiti teološke kompetencije u centralnim poljima islamskih nauka. Ovakvo shvatanje teologije je u ranoj fazi etabliranja postojalo samo na Univerzitetu u Frankfurtu, gdje je kroz gostujuću profesuru za islamsku teologiju uspostavljena 2002. godine od strane turskog Ministarstva za vjerske poslove (*Diyamet İsleri Başkanlığı*; u međuvremenu je katedra kao profesura za tefsir prešla u nadležnost Ministarstva za kulturu Savezne države Hessen) izgrađen prvi temelj za razvoj islamske teologije mimo vjerske pedagogije kao akademske discipline u širem smislu.²

Paralelno sa zasjedanjima DIK-a, Savjet za nauku (*Wissenschaftsrat*) kao najviše savjetodavno vijeće za razvijanje obrazovnog sistema u Njemačkoj je 2008. godine organizovao radnu grupu za promatranje općeg razvoja teologija i drugih univerzitetskih disciplina koji se bave istraživanjem religije. Dvije godine kasnije,

u januaru 2010. godine, radna grupa je podnijela rezultate rada (*Wissenschaftsrat* 2010) u kojima se, pored analiza i preporuka o stanju i razvoju kršćanskih teologija, religijskih studija (*Religionswissenschaften*) i židovskih studija (*Jüdische Studien*) nalazila i preporuka o etabliranju akademske islamske teologije kao akademskog predmeta na dva do tri njemačka univerziteta.

Država je brzo reagovala na preporuke Naučnog savjeta: Savezno ministarstvo za obrazovanje i naučno istraživanje (*Bundesministerium für Bildung und Forschung*, BMBF) je u ljeto iste godine raspisalo konkurs za prijave univerziteta za početno finansiranje islamsko-teoloških institucija. Do proljeća 2011. godine, ministarstvo je odlučilo da finansijski podrži osnivanje četiri centra za islamsku teologiju raspoređena na šest univerziteta, od kojih su svaki, s izuzetkom Tübingena, već imali razvijene strukture u oblasti vjerske pedagogije, odnosno akademske teologije: Univerzitet Tübingen, Univerzitet Münster/Osnabrück, Univerzitet Erlangen te Univerzitet Frankfurt/Gießen. Centri su ubrzo nakon donošenja ovih odluka krenuli s uspostavljanjem struktura za razvoj islamske teologije pod različitim nazivima, što je s obzirom na činjenicu da se radi o temeljnoj izgradnji jedne sasvim nove discipline proces koji je još uvijek u toku i koji će, kako stvari stoje, potrajati još neko vrijeme. Zbog raspodjele kompetencija o obrazovanju između države i saveznih republika, BMBF može finansirati tek inicijalnu fazu projekta, planiranu na pet godina. Nakon toga, preuzimanje kontinuiranog finansiranja islamskih teoloških profesura, ukoliko se one uspješno uspostave u tom roku, prelazi u nadležnost ministarstava za obrazovanje pojedinačnih država, dok opšte kontinuirano finansiranje rada

¹ Usp. ZEIT ONLINE: <http://www.zeit.de/studium/hochschule/2010-10/imamausbildung-tuebingen>; WAZ: <http://www.derwesten.de/politik/campuskarriere/uni-muenster-wird-zentrum-fuer-imam-ausbildung-id3830359.html>; BILDUNSKLICK: <http://bildungsklick.de/a/71923/zuspruch-fuer-imam-ausbildung-an-unis-mehrere-interessenten/>

² ISLAMIQ: <http://www.islamiq.de/2013/11/19/oemer-oezsoy-im-gesprach/>

cjelokupnih institucija na drugim nivoima, uključujući akademski podmladak, zahtijeva samostalno iznalaženje finansiranja kakvom podliježu i svi ostali predmeti na njemačkim univerzitetima. Kroz podršku fondacije *Stiftung Mercator* i institucija poput *Deutsche Forschungsgemeinschaft* obezbijedena su sredstva za finansiranje disertacijskih projekata mladih naučnika koji rade na sva četiri centra. Iako je još uvijek prerano za sigurne prognoze o daljem razvoju ovih centara, već sada se nazire da oni razvijaju različite profile s naglascima na različitim poljima islamskih nauka, s različitim kriterijima u razumijevanju i interpretaciji islamskih tradicija i načinu njihovog aktualiziranja u današnjici kao i s različitim stepenom unutarmuslimanskog inkluziviteta kada su u pitanju različiti islamski teološki pravci. Pored navedenih centara, na nekoliko univerzitetskih lokacija postoje katedre za islamsku teologiju (Hamburg) odnosno za vjersku pedagogiju, koje se ne nalaze u sklopu projekta BMBF-a. I mada su institucionalne odluke o etabliranju islamskih teologija na univerzitetima kao odraz povoljne političke volje prilično brzo donesene i sprovedene u djelo, sama izgradnja nove discipline, njenih sadržaja te raspodjela kompetencija o odlučivanju kao i njena prihvatljivost među muslimanskim kao i nemuslimanskim stanovništvom je još uvijek proces u kojem pored svih teškoća dosta aktera s različitim strana polaže pravo, barem načelno, na odlučivanje o njenom pravcu i sadržajima.

Teologija u univerzitetskom prostoru

Etabliranje islamske teologije na njemačkim univerzitetima odvija se u akademskom kontekstu, u kojem, usprkos dugoj tradiciji njemačkog univerziteta kao prvenstveno teološkog univerziteta, znanstveni karakter teologija kao disciplina i njihova zastupljenost na univerzitetima nisu same po sebi razumljive ili bespogovorno prihvaćene činjenice. Od

kopernikanskog zaokreta i početka novog vijeka u oblasti nauke, naučno-teorijske debate u ovoj zemlji su proizvele diferencijaciju i razilaženje između tzv. prirodnih (*Naturwissenschaften*) i "duhovnih", to jest filozofskih odnosno humanističkih nauka (*Geisteswissenschaften*), a ova dihotomija se od 19. vijeka pa do danas reflektira i u naučno-teorijskim debatama o znanju i znanstvenosti između naučnih monista i pluralista. Oba ova pristupa teologiju sa njenim specifičnim razumijevanjem istine i znanstvenosti dovode u nezavidan položaj u odnosu na druge univerzitetske discipline, što je vidljivo i iz pratećih dugogodišnjih kontroverznih debata o samom statusu teologije kao znanosti (usp. Pannenberg 1973; Albert 1991, 2011; Peukart 2009).

Pored ovih teškoća sa kojima se suočavaju sve teologije, islamska tradicija na koju se poziva islamska teologija poznaje vlastite, ionako pluralne i diferencirane, koncepte znanja (*'ilm*) i znanstvenosti, čiji se konstruktivni i kritički potencijali u odnosu na teorijske debate o znanstvenosti u kontekstu modernog sekularnog univerziteta tek trebaju ispitati i istražiti kako bi se u sljedećem koraku mogli operacionalizirati. U ovom kontekstu se nameće i pitanje adekvatnosti samog izraza "teologija" u odnosu na islamske nauke: Barem u njenoj modernoj upotrebi i značenju, oznaka "teologija" je etabliрана u kršćanskom kontekstu zajedno sa svim semantičkim finesama koje sa sobom nose procesi jezičkog etabliranja stručnih termina, te je stoga upitno i kontroverzno koliko se ona može prenijeti na islamske nauke i njihov klasični razvoj. Trenutno zastupljeni predmeti na centrima za islamsku teologiju uključuju, pored još uvijek dominantne uloge vjerske pedagogije, u različitim konstelacijama tefsir, siru, historiju i metodologiju islamskog

prava, islamsku filozofiju, hadis, kalam, tasavvuf, islamsku estetiku, kiraet, historiju islama, lingvistiku te, sasvim centralno, arapski jezik i druge jezike islamskih tradicija, prvenstveno perzijski i turski. I sami sadržaji islamske teologije, to jest kanon, kombinacija i međusobni odnosi subdisciplina koje bi islamska teologija obuhvatala kao opšti predmet kao i njene metodologije su trenutno predmet intenzivnih i dinamičnih diskurzivnih pregovora među njenim akterima. Ovi diskurzivni procesi će, bez sumnje, vremenom rezultirati konkretnim rezultatima, ako se i dalje budu odvijali slobodno i bez vanjskih odnosno vanakademskih pritisaka, o čemu će još biti riječi, što nipošto nije jednostavno kada je u pitanju ovako osjetljiva tematika.

Islamska teologija u Njemačkoj kao univerzitetski predmet nužno stoji i u posebnoj relaciji prema drugim disciplinama koje se bave istraživanjem religije (*Religionswissenschaften*) ili čak konkretno islama. Specifično na njemačkom govornom prostoru, orijentalističke nauke filološke i historijske provenijencije kao i islamske studije (*Islamwissenschaften*) imaju duge, institucionalno snažno razvijene i u međunarodnoj akademskoj zajednici visoko cijenjene tradicije. I pored svih paradigmatskih zaokreta tokom posljednjih trideset i nešto godina³, orijentalističke nauke i sekularne islamske studije još uvijek imaju određenu vrstu akademskog monopola kada je u pitanju istraživanje islama i tematika vezanih uz islam te u tom smislu još uvijek, donekle i normativno, generiraju znanje o islamu i utiču na javne percepcije islama. Etabliranje islamske teologije kao nauke čija se polja istraživanja u velikoj mjeri podudaraju ili presijecaju sa orijentalistikom i islamskim studijama, ali koja se za razliku od ovih disciplina islamom eksplicitno bavi iz *interne* perspektive, povuklo

³ Debata o orijentalizmu koja je uslijedila nakon publikacije Saidove monografije *Orientalism* (1978) u njemačkoj orijentalistici ostavila je duboke tragove i izrodila duge i intenzivne debate o refleksivnosti,

samokritici i pozicionalitetu orijentalistike kao discipline; usp. Loimaier 2001; Poya/Reinkowski 2008; Johansen 2004; Reichmuth 2004; Schöller 2010).

je pitanje međusobnog odnosa ovih različitih znanstvenih grana, njihove metodologije i epistemologije, pitanja njihovog uopćenog pozicionaliteta, ali i neka izrazito pragmatična pitanja o budućoj raspodjeli finansijskih i drugih resursa (usp. Khorchide/Schöller 2012).

Ipak nakon početnih djelimično kritičkih reakcija orijentalista na preporuke Naučnog savjeta (usp. Franke 2010) i najavu etabliranja teološke discipline pod imenom islamske studije, situacija se u međuvremenu smirila. Štaviše, da se odnosi u međuvremenu sve više kreću ka kooperaciji, međusobnoj podršci i razmjeni rezultata istraživanja pokazao je i prvi međunarodni kongres islamske teologije održan u septembru 2014. godine u Frankfurtu. Kongres je u toku pet dana na jednom mjestu okupio preko 400 islamskih teologa i istraživača islamskih studija iz cijelog svijeta i doveo ih u međusobni dijalog i diskusiju mimo svih disciplinarnih granica.⁴

Osim pitanja relacionalnosti u odnosu na tematski srodne discipline, pozicioniranje u univerzitetском prostoru islamsku teologiju dovodi u okruženje u kojem se svaka refleksija vlastitih vjerskih tradicija i uvjerenja odvija pod uvjetima akademskog rada. Ukoliko želi da bude ozbiljno shvaćena i da opstane kao naučna disciplina u ovom kontekstu, akademska samointerpretacija islama kroz univerzitetску teologiju mora biti komunikabilna u širem univerzitetском prostoru, nešto što su druge, već etablirane teologije, u dobroj mjeri ostvarile. Ravnopravno učestvovanje u akademskim komunikacijama pri tome ne zahtijeva samo iznalazak zajedničkog jezika, nego i onu vrstu komunikabilnosti koja bi semantičke potencijale islama uvjerljivo "prevela" – u parafrazi Habermasovog "javnog razuma" – u sferu "akademskog razuma", a

metodologiju i rezultate vlastitih istraživanja transparentno i otvoreno uključila u procese naučne verifikacije u skladu sa akademskim standardima koji važe i za druge discipline.

Očekivanja muslimanske zajednice

Islamske vjerske zajednice u Njemačkoj su proces etabliranja islamskih teologija na univerzitetima pozdravile kao važan i nužan iskorak ka zakonskoj i društvenoj ravnopravnosti muslimana. Ipak, pojedinačne debate proteklih godina te unutar-muslimanski diskursi koji su u međuvremenu našli svoj put od uglavnom interno vođenih debata do šireg javnog izražaja pokazuju da još uvijek uglavnom neriješeni pravni status islamskih vjerskih zajednica kao i suštinsko, manje-više otvoreno izraženo, nepovjerenje u plemenitost državnih namjera u provođenju ovog koraka predstavljaju svojevrstne prepreke u prihvatanju islamske teologije na njemačkim univerzitetima među muslimanima. Činjenica da država ulaže ogromne sume novca u etabliranje islamske teologije se često tumači ne kao asistencija u procesu društvene emancipacije, nego kao pokušaj monitoringa, kontrole i vanjskog "pripitomljivanja" islama u skladu s dnevno-političkim potrebama i strateškim državnim ciljevima.

Jedan od razloga za ovakva shvaćanja svakako djelimično proizlazi iz argumentacije vjerskih zajednica koje, pozivajući se na zakonske regulacije o odnosu između crkava i države te na primjere iz kršćanskih religija i institucija, prije svega katoličke, traže da budu uključene u procese određivanja sadržaja i programa novih univerzitetских disciplina te u procese imenovanje profesora na nove teološke katedre. Pozadina ovih zahtjeva leži u specifičnoj karakteristici njemačkog sekularnog uređenja: Država je

ustavom obavezana da bude neutralna u religijskim pitanjima, samim tim i u kreiranju vjerskih sadržaja koji se podučavaju u vjeronauci i teologiji. Istovremeno, historijska geneza odnosa između njemačkog državnog aparata i kršćanskih crkvi proizvela je specifičan kooperativni odnos između države i religije koji se, između ostalog, ogleda u državnom finansiranju teologija na univerzitetima. Kako bi država sačuvala svoju neutralnost, nadležnost za sadržaje teoloških nauka, za njihovu usaglašenost s centralno definiranim vjerskim dogmama kao i za utvrđivanje vjerskog konformiteta profesorskog kadra i nastavnog kadra za vjeronauku – za razliku od akademske podobnosti i kvalifikacija, za čije ocjenjivanje nadležnost snosi univerzitet odnosno škola – leži kod crkvi i vjerskih zajednica, koje moraju dati svoju saglasnost za imenovanje profesora teologije i za djelatnost vjeroučitelja. Kako je, međutim, kao što je već naglašeno, sektor obrazovanja u Njemačkoj federaliziran, ta kooperacija se uspostavlja na nivou pojedinih država, koje su sklopile pojedinačne sporazume o kooperaciji s crkvama i drugim priznatim vjerskim zajednicama.⁵ Ovakva situacija nužno dovodi do različitog uređenja odnosa između njemačkih saveznih država i crkvi, sa svim specifičnostima koje nose različiti regionalni konteksti s vlastitim konfesionalnim tradicijama, historijskim balansima i političkim kulturama.

Ove regulacije imaju važne posljedice za uspostavljanje islamskih struktura, a samim tim i za njihov uticaj na univerzitetску islamsku teologiju. Zbog u najvećem broju još uvijek nereguliranog pravnog statusa kao vjerske zajednice – iako se u pojedinim državama situacija u ovom pogledu značajno mijenja u posljednje vrijeme – ta uloga je islamskim vjerskim zajednicama trenutno uskraćena. Privremeno rješenje kakvo je predloženo i od strane Naučnog savjeta nađeno je u uspostavi modela učestvovanja kroz vjerska vijeća (*Beiräte*). Ova vijeća su se, međutim, u praksi u najvećem broju slučajeva

⁴ Za program vidi: PROGRAM: <http://www.uni-frankfurt.de/51786421/Programmheft.pdf>

⁵ O važnim razlikama između modela

koje slijede katoličke i protestantske crkve te različitim oblicima njihove povezanosti s univerzitetским teologijama usp. Moxter 2013.

ispostavila ne samo kao kontroverzni i po selektivnim ideološkim i etničkim preferencijama skrojenu, nego i kao realno neefikasni konstrukt. Drugi problem vezan uz zahtjeve za odlučivanje o podobnosti profesora i za analogiju s kršćanskim crkvama tiče se same kompetencije vjerskih zajednica u ocjenjivanju kandidata za katedre: Pored centraliziranog ustroja i jasnog rasporeda kompetencija kada je u pitanju definiranje vjerskih dogmi, normativne instance katoličke i protestantske crkve kao vjerske zajednice raspoložu i akademski i naučno profiliranim teološkim kadrovima koji u najvećem broju slučajeva iz vlastitog iskustva poznaju ne samo univerzitetske procese i okruženje, nego i trenutni *state of the art* teoloških disciplina. Islamske zajednice u Njemačkoj takvih kadrova dosada nemaju.

Usprkos privremenim rješenjima i pomoćnim konstruktima, etabliranje islamske teologije je koliko nehotice toliko neizbježna na površinu iznijelo sve komplikacije koje proizlaze iz samog procesa religijske pluralizacije njemačkog društva u uslovima neprilagođenosti zakonskih regulativa novoj društvenoj i demografskoj situaciji. Islamski pluralizam u Njemačkoj, uslovljen različitim migracijama tokom prošlog vijeka, očituje se ne samo u različitim etničkim, lingvističkim i kulturnim determinantama, nego i u velikoj heterogenosti teoloških interpretacija koja korespondira pluricentričnom modelu vjerskog autoriteta kakav je i inače poznat iz islamske historije. Tako ustrojen religijski pluralitet nije predviđen njemačkim Zakonom o državnim crkvama (*Staatskirchenrecht*), što uveliko otežava procese pravne regulacije statusa muslimanskih organizacija kao vjerskih zajednica. Ipak, odsustvo centralizirane islamske vjerske hijerarhije kakvu je njemačka država dugo tražila kao partnera, po uzoru na dvije velike iz vlastitog historijskog iskustva poznate kršćanske zajednice – katoličku i protestantsku – u međuvremenu se čak ni među muslimanima ne diskute isključivo

kao nedostatak muslimanskog jedinstva, nego kao pozitivno priznanje unutarmuslimanske različitosti i kao produktivan doprinos islama i muslimana religijskoj i općoj pluralizaciji njemačkog društva. Štaviše, važno mjesto kako u unutarmuslimanskim, tako i u širim javnim debatama zauzima pitanje kakve posljedice bi institucionalno prilagođavanje zakonskim regulativama razvijenim specifično u odnosu na velike njemačke državne crkve dugoročno imalo po samu narav islama i islamskog učenja. Jer iako pojedinačne islamske vjerske zajednice u Njemačkoj, uključujući Islamsku zajednicu Bošnjaka, iz vlastitih društvenih konteksta poznaju striktni hijerarhijski ustroj i centralizirani vjerski autoritet koji, barem zvanično, drži interpretativni monopol u vjerskim pitanjima, to nije slučaj sa svim islamskim pravcima niti sa svim muslimanima i njihovim oblicima vjerskog udruženja. Problem centralizacije islamskog vjerskog autoriteta, njegove svojevrsne klerikalizacije i kristijanizacije se pri tome ne dotiče samo institucionalnog ustroja niti je ono, usprkos mogućim površnim utiscima, pitanje identitarnog razgraničenja između muslimana i nemuslimana. Ono zadire mnogo dublje u srž islamskog samorazumijevanja, jer se dotiče same naravi islama kao vjere zasnovane na nesposrednom odnosu između čovjeka i Boga, kao i pluralističke historije islamske intelektualnosti, u kojoj su, barem do uspostave institucije Ilmije u Osman-skom carstvu, kao centralne instance vjerskog autoriteta fungirale debata i diskurs među vjerskim naučnicima, to jest ulemom, a ne institucionalizirane hijerarhijske strukture. Ovakvo razumijevanje idejne islamske historije se nadalje može posmatrati i kao svojevrsan doprinos islama debatama o akademskoj slobodi njemačkih univerzitetskih teologija u odnosu na vjerske hijerarhije, debatama koje se pogotovo, iako ne isključivo, vode u

odnosu na Katoličku crkvu i njen uticaj na univerzitetima.

Shodno rastućem kompleksitetu i diferencijaciji njemačkog društva, i islamske vjerske zajednice stoje pred nimalo laganim zadatkom da, ukoliko žele da budu u mogućnosti da odgovore na potrebe svojih vjernika, ali i da ostvare nivo društvene participacije ravnopravan s drugim, prije svega kršćanskim vjerskim zajednicama moraju razvijati nove kompetencije u poljima koja nadilaze klasičnu, dosad u njihovom radu centralno zastupljenu, administraciju vjerskih obreda, segmentima kao što su primjerice socijalni rad, dušebrižništvo, duhovna palijativna skrb, porodično savjetovanje ili, nimalo zanemarivo, profesionalizirani rad s omladinom. U ovom smislu, odnosi između centara za islamsku teologiju i vjerskih zajednica se mogu razvijati u pravcu kooperacija i razmjene koje bi počivale na principu funkcionalne diferencijacije između univerziteta i vjerskih zajednica kroz koju bi se znanje proizvedeno na univerzitetima, primjerice iz oblasti praktične teologije, produktivno iskoristilo u izgradnji novih resursa vjerskih zajednica.

Pored strukturalno uvjetovanih poteškoća, važnu ulogu za prihvatljivost i reputaciju islamske teologije među muslimanima u Njemačkoj igra i još uvijek popularna predrasuda da je islam na Zapadu na neki način islam periferije, za razliku od "klasičnih", a time i "centralnih" islamskih zemalja, čijim se univerzitetskim i vanuniverzitetskim teologijama, ukoliko uopće postoje kao sistematski ustrojene discipline⁶ usprkos često dezolatornoj situaciji i dugogodišnjoj internacionalnoj akademskoj izolaciji u kojima se iste nalaze, atestira viši stepen islamske vjerodostojnosti. Usko za ovo vezana je i popularna tendencija da se svaki oblik islamskog mišljenja generiran u uvjetima zapadnih društava, pogotovo kroz dijalog s drugim

akademske institucijama i disciplinama u arapskim zemljama usp. primjerice Hildebrandt 2007:100 ff.

⁶ Za aktuelni centralitet jedne klasične discipline poput kalama van klasičnih vjerskih nauka, to jest u sekularnim

akademske discipline, posmatra kao neka vrsta izopačenja i izobličavanja navodno izvornog islamskog učenja. I pored činjenice da je veliki broj pogotovo modernih i uticajnih islamskih mislilaca – primjerice Fazlur Rahman, Muhammed Arkoun, Nasr Hamid Abu Zaid – svoje najvažnije ideje razvijao u industrijskim zemljama zapada, i pored činjenice da se i islamsko učenje historijski razvijalo kroz međusobne kontakte i prožimanja s drugim oblicima znanja i nauka, te pored faktički lako dokazive historijske i aktuelne heterogenosti islamskih naučnih i vjerskih tradicija širom svijeta, slika o izvornom – uglavnom ahistorijski s vlastitom etničkom zajednicom konotiranom – islamskom učenju te “uvrnutom” islamskom znanju na Zapadu je, pogotovo u današnjim uvjetima, djelotvorna diskurzivna strategija.

Pitanje vjerodostojnosti je bitno za savremenu islamsku teologiju i ona ga mora ozbiljno shvatiti ukoliko želi biti prihvaćena od strane onih zbog kojih i postoji – muslimana. No, to pitanje mora biti praćeno sistematskim razmišljanjem o samoj naravi i sadržaju pojma “vjerodostojnost”, te o načinu i posljedicama njegovog korištenja. Pitanje naučne i vjerske vjerodostojnosti time ujedno otvara cijeli kompleks novih suštinskih pitanja o perspektivitetu i pozicionalitetu islamske teologije u društvu s jedne strane te u kontekstu univerziteta kao prostora u kojem se odvija akademizirano tumačenje društva i svijeta s druge strane.

Zahtjevi politike i javnosti

Pored očekivanja koja dolaze iz islamskih vjerskih zajednica i muslimanskih sredina, islamski teolozi u Njemačkoj su suočeni s projekcijama i zahtjevima iz različitih sfera njemačke javnosti, u najvećoj mjeri uslovljenim medijskom dinamikom i opštim javnim diskursom o islamu i muslimanima.

Tako se naučnici trenutno aktivni u ovoj disciplini u svojoj svakodnevici

suočavaju s očekivanjem da budu sve odjednom: istraživači sa inovativnim idejama i projektima, menadžeri znanja, teoretičari koji će propitati epistemske kategorije i ujedno strukturalni etnocentrizam zapadnih akademija, nastavni kadar s novim i djelotvornim didaktičkim i pedagoškim konceptima, kvalitetni mentori za studente i akademski podmladak. Istovremeno, dodjeljuje im se uloga stručnjaka za procese integracija te glasnogovornika i svojevrsnog PR-odjeljenja “islama kao takvog”, koji će sa stručnim i dovoljno atraktivnim i prihvatljivim odgovorima stajati na raspolaganju za svako, ma kako suštinski besmisleno, pitanje o islamu, ili onim što se smatra islamskim, počevši od geopolitičke situacije na Bliskom istoku pa do problematičnih društvenih praktika poput “ubistva iz časti”. Od njih se, nadalje, očekuje, preventivni rad protiv ekstremističkih svjetonazora, vjerski legitimiranog nasilja, ali i protiv islamofobije i antimuslimanskog rasizma, te uključivanje u javne debate o društvenom pluralizmu i uopćeno o svim izazovima koji proističu iz procesa pluralizacije društva. U idealnim nacrtima njemačkog *Bildungsbürgertuma* odraženim u feljtonističkim priložima i komentarima, njemački islamski teolozi bi pored svega ovoga usput trebali izvršiti epohalnu “reformu” vlastite religije, što u prijevodu znači da se od njih očekuje da na daleke margine odgurnu konzervativna i tradicionalistička tumačenja koja se ne uklapaju u mehanizme dominantnih društvenih diskursa. Malo je reći da ovakva očekivanja ne bi mogli ispuniti ni svi Marvellovi superheroji, čak ni sa udruženim snagama. Ipak, problematika ovakvih zahtjeva ne leži u činjenici da nisu realistični, nego da počivaju na normativno formuliranim, pri tome nedovoljno reflektiranim pretpostavkama koje se kose kako s historijskim činjenicama, tako i s načelom slobode izražavanja vjere u slobodnim društvima (a to načelo obuhvata i konzervativna i tradicionalistička tumačenja), ali

prije svega s prirodom slobodnog univerziteta, te nadalje sa zadacima i mogućnostima bilo koje univerzitetske discipline, pa tako i teologije. Tako se, primjerice, u pletori očekivanja koja dominiraju javnom sferom posebno ističu zahtjevi za islamskom teologijom kao motorom nove, “liberalne” interpretacije islama i kao pokretnom snagom islamske “reformne”. Primjeri za ovakve pokušaje se traže u religijskoj historiji zemalja Zapadne Evrope, najčešće u procesu reformacije kršćanstva – zahtjevi za “islamskim Martinom Lutherom” su u međuvremenu postali standardni dio repertoara građanskih zahtjeva uperenim ka muslimanima (kao primjer vidi Bittner 2015). Zanimarimo na trenutak to što ovakvi zahtjevi, nerijetko formulisani od strane građanske intelektualne elite, razotkrivaju zapanjujuće nepoznavanje osnovnog postulata historijskog razumijevanja da različiti društveni uvjeti generiraju različite društvene procese i odgovore, te da je reformacija bila odraz specifičnih uvjeta u srednjovjekovnoj Evropi koji se ne mogu prenijeti kako na islamsku historiju tako ni na današnju situaciju muslimanskih građana u modernim društvima. Na stranu i nedostatak senzibiliteta prema katolicima koji na Luthera zasigurno gledaju s dosta manje entuzijazma nego što to čine njihovi protestantski sugrađani.

No, čak i kada se motivacije iza ovakvih zahtjeva posmatraju iz dobrohotne perspektive, kao odraz opravdane želje za integrativnim potencijalom islamske teološke samorefleksije, zajedničko im je principijelno nerazumijevanje ograničenih mogućnosti bilo koje teologije, pa i univerzitetske, u kontrolisanju i kanalizaciji kompleksnih društvenih procesa. Kao drugi, ne manje važan, faktor ovdje je bitno istaći i sljedeće: U suštini tih zahtjeva leži, svjesno ili nesvjesno, ignoriranje činjenice da je, barem kada se govori o slobodnim društvima i državama, upravo univerzitet onaj slobodni prostor u kojem se ideje, diskusije i cjelokupni diskurs odvijaju po mehanizmima

otvorene i transparentne argumentacije zasnovane na kriterijima naučne validnosti i verifikabilnosti, a ne na osnovu konformiteta sa poželjnim, koliko god trenutno popularnim, ideološko-političkim opcijama i konstruktima. Zadatak univerzitetskih disciplina u društvenim i humanističkim naukama leži upravo u propitivanju i refleksiji takvih uticaja i jezičkih i ideoloških konstrukcija, a ne u poslušnom preuzimanju eksterno razvijene terminologije ili političko-ideološkog naboja bilo koje vrste. Shodno tome, jedan od mnogobrojnih zadataka specifično islamske teologije leži u kritičkom propitivanju etabliranih terminoloških konstrukcija i modela objašnjenja koji se, nažalost ne samo u popularnom, nego djelimično i u naučnom diskursu, već ustaljeno vežu uz islam i njegovu idejnu historiju, kao što su primjerice “liberalni islam”, “reformirani islam”, “konzervativni islam”, “fundamentalistički islam” itd. Ovakve i slične jezičke i idejne konstrukcije islamska teologija ne samo da ne može i ne treba preuzeti kao konceptualne vodilje vlastitog rada: Ona, štaviše, te konstrukcije, njihovu genezu, njihovu validnost i njihovo uporište u islamskim, ali i drugim intelektualnim tradicijama mora podvrgnuti analitičkim ispitivanjima u procesu posmatranja drugog reda te po mogućnosti otkriti dosadašnje *blind spots* i deficitarnosti u njihovom korištenju.

Drugim riječima: Akademska teologija koja svoj zadatak vidi u kritičkoj internoj refleksiji vjerskih tradicija i učenja, i koja za kontekstualizaciju i kontekstualno razumijevanje vjerskih učenja svoje uporište traži ne u idealiziranoj historiji, nego u empirijski osiguranim rezultatima naučnog historijskog istraživanja, teologija koja svoje tako dobijene rezultate nastoji adekvatno aktualizirati u današnjici uz istovremeno nužnu svijest o historijskoj distanci – ta teologija ne mora rezultirati u onome što se popularno smatra “liberalizmom” ili “reformizom” kako bi bila akademski prihvaćena i naučno validna.

Ipak, bilo bi iluzorno zamišljati da se razvoj teologije odvija van društvenih kretanja i bez ikakvog uticaja ili posljedica po javnost i javne interese. Društvena dimenzija teologije ogleda se prije svega u mobilizaciji vjerskih resursa i osposobljavanju studenata za produktivno korištenje tih resursa u procesima izgradnje i razvoja pluralističkog društva, čiji su važni i sve vidljiviji akteri u međuvremenu postali i muslimani.

Želi li ispuniti taj zadatak i pored toga ostati odana principu kritičke samorefleksije na kojem se zasniva moderni univerzitetski poredak 21. vijeka, islamska teologija mora razviti potencijale koji će kritički propitivati ne samo eksterna očekivanja, nego i diskurzivne strategije koje stoje u službi kolektivnih identitetskih politika, uključujući i identitetske politike među muslimanima. Drugim riječima: stvarni društveni emancipatorski potencijal islamske teologije ogledat će se u njenoj spremnosti da odbije automatizirane poslušnosti te da vanjska očekivanja reflektira, razumije i kritički propita s pozicija intelektualne, naučne i institucionalne autonomije, ali i s pozicije lične autonomije i subjektiviteta njenih aktera.

Prvi i dosad jedini sistematizirani pokušaj kritičkog pozicioniranja u ovom pravcu došao je prošle godine iz Centra za islamske studije u Frankfurtu (Agai et al. 2014). U tekstu koji je eksciplitno shvaćen kao ujedno prvi nacrt pozicioniranja te kao poziv na širu debatu, grupa naučnika iz Frankfurta je formulirala kritičke stavove prema različitim očekivanjima i vanjskim diskurzivnim dinamikama. Međutim, usprkos emancipatorskom fundamentu izraženom u kritikama vanjskih zahtjeva i njihovom odbijanju kao odrednica budućeg razvoja islamske teologije, simptomatično i za ovaj tekst kao i za dosadašnji razvoj cijele discipline je to što ne uspijeva da dovoljno diferencirano

odgovori na pitanje u čemu se sastoje osnovne karakteristike po kojima se islamska teologija u Njemačkoj razlikuje od srodnih disciplina, te kakve su normativne implikacije ove discipline po razumijevanja i tumačenja islama među njemačkim muslimanima.⁷ Kako se radi o prvom i za debatu otvorenom pokušaju sistematiziranja i pregleda kompleksne problematike, za očekivati je da će se tematiziranje pozicionaliteta i perspektiviteta otpočeto u ovom u tekstu dalje razvijati.

Teologija kao preventivna mjera protiv vjersko-političke radikalizacije

Pored zahtjeva za “reformom islama”, islamski teolozi su konfrontirani s direktnim očekivanjima, koja djelimično dolaze i iz muslimanskih sredina, da razviju preventivne mjere protiv militantnih i politički radikaliziranih interpretacija islama te da svojim djelovanjem izravno spriječe vjerski legitimirano nasilje i terorističke napade. Upitno je, međutim, da li islamska teologija u bilo kojem obliku i bilo gdje na svijetu može ispuniti taj zadatak.

Jedno je jasno: Ideološka legitimacija nasilja i terorizma je samo jedan, iako bitan, faktor u cijelom kompleksnom procesu razvoja i djelovanja nasilja. Interpretacije islama koje afirmiraju nasilne metode i koje negiraju osnovna ljudska prava razvijaju se u kontekstima koji su već desetljećima obilježeni političkim krizama, nedostatkom osnovnih ljudskih sloboda i autoritarnim društvenim strukturama, te u društvima na kojima se već dugo, na svu nesreću njihovog stanovništva, tragično prelamaju i prepliću politički i ekonomski interesi globalnih i regionalnih sila. Zaboravljati te činjenice te cijeli proces nastajanja i djelovanja konstrukcija i grupacija poput tzv. Islamske države objašnjavati kroz vjerska učenja značilo bi

⁷ Za kritike iz katoličko-teološke perspektive usp. Specker 2015, iz islam-

ske-teološke perspektive usp. Daknili 2015.

istovremeno nedopustivo reducirati cijeli kompleksitet ovih konfliktnih situacija na čisto idejnu ravan.

Jasno je, međutim, i nešto drugo: u svijetu u kojem se trenutno dešavaju krizna žarišta Sirije, Nigerije, Jemena, Pakistana, Afganistana i u kojem je zahvaljujući internetu veoma lako steći neposredan uvid u ideološku argumentaciju grupacija poput al-Qaide ili Islamske države, postalo je nemoguće izbjeći pitanje kakve su relacije između legitimacije nasilja koje se trenutno odvija u raznim dijelovima svijeta sve do nedavnih pojedinačnih činova terorizma u Francuskoj ili Australiji i izvornih tekstova islama te kakvu ulogu ovdje imaju historijske konstelacije i konflikti tokom širenja rane islamske države. Ustaljene izjave kako ti oblici nasilja “nemaju nikakve veze sa islamom” ne zadovoljavaju više ni same muslimane koji su dosad iz razumljivih i opravdanih razloga pokušavali da njima izbjegniju generalizaciju i stigmatizaciju te prenošenje na njih odgovornosti za kompleksne političke i društvene procese na sasvim drugim krajevima svijeta. Za muslimane u Zapadnoj Evropi ovo pitanje je posebno važno i s obzirom na rastući atraktivitet pogotovo među omladinom onih tumačenja islama i onih oblika aktivizma čiji krajnji konkretni cilj ne moraju biti, ali često jesu, ratna poprišta Sirije, Iraka, Pakistana ili Afganistana.

Unatoč tome, uloga i mogućnosti teologije u prevenciji ovakvih razvoja su ograničeni čak i u onim područjima koja se nje neposredno tiču. Veoma je upitno, naime, u kojoj mjeri i da li se radikalna tumačenja islama zasnivaju na radikalnim čitanjima vjerskih izvora, to jest *teksta*. Istraživači poput Quintana Wiktorowicza, koji su se detaljno bavili istraživanjem islamske vjersko-pravne legitimacije militantnih metoda, ukazuju na to da se razlike između pobornika i protivnika militantnog džihadu među vehabijском ulemom ne sastoje u čitanju teksta niti čak u različitoj primjeni vjersko-pravne

metodologije; one se sastoje u različitom čitanju i evaluaciji *konteksta*, dakle u različitom shvatanju i procjenjivanju aktuelne situacije te samim tim i u različitom načinu aktualiziranja vjersko-pravnih propisa u tako shvaćenim situacijama (Wictorowicz 2006:114). Jedan od vodećih njemačkih sociologa religije, Hans Kippenberg, u svojoj studiji različitih oblika vjerski legitimiranog nasilja (Kippenberg 2008) također je ukazao na centralnu ulogu *framinga* u genezi nasilnih činova, dakle interpretacije *trenutne situacije* kroz vjerski konotiranu terminologiju.

Suštinski problem sa radikaliziranim vjersko-političkim ideologijama pri tom ne leži u samom činu kontekstualizacije, nego u njegovom načinu i kvalitetu. Kontekstualizacija i aktualizacija vjerskih normi nije nikakav novum u islamskoj teologiji, koja ove principe dobro poznaje kako u oblasti tefsira, tako i u hermeneutici islamskog prava. Nadalje, pogotovo moderni islamski mislioci 20. vijeka poput Fazlura Rahmana su ukazivali na potrebu sveobuhvatne naučne refleksije i razumijevanja aktuelnog konteksta u procesu aktualizacije vjerskih propisa – korak koji je u Rahmanovom “duplom pokretu” (Rahman 1982) dolazio na drugom mjestu, nakon prvobitnog istraživanja historijskog konteksta Objave i Tradicije, korak koji je neophodan u samom hermeneutičkom procesu razumijevanja teksta u današnjici, ali nažalost i korak koji se danas prečesto zaboravlja u mnogim interpretativnim modelima fokusiranim na “izvornu” poruku.

Razumijevanje današnjih društava i načina na koji funkcioniraju pri tom zahtijeva ne samo zapazanje visokog stepena njihovog kompleksiteta, nego i prihvaćanje društvenih, političkih i drugih kontradikcija i ambiguiteta koje takav kompleksitet neminovno nosi sa sobom. Takvo ophođenje s kontradikcijama i ambiguitetom svijeta i društva je, međutim, nešto što pogotovo mladim ljudima koji

teže ka jednoznačnosti pada teško, te stoga nije začuđujuće što pogotovo kod mladih ljudi militantne ideologije bazirane na pojednostavljenim interpretacijama svijeta, neovisno o tome da li su vjerski konotirane ili ne, nailaze na pogodno tlo.

Pojednostavljena ili deficitarna razumijevanja trenutnog konteksta odnosno nedostatak druge, neophodne polovice Rahmanovog “duplog pokreta” se ovdje nadalje susreću s nedostatnim razumijevanjem samog koncepta historiciteta što rezultira u ahistorijskom poistovjećivanju i izjednačavanju različitih kontekstualnih uvjeta (primjerice apsolutno izjednačavanje današnjih geopolitičkih aktera s konfliktnim partijama rane islamske historije) te s potrebom za jednostavnim objašnjenjima i binarnim kodiranjem svijeta na “dobro” i “loše”.

Islamska teologija, neovisno o tome da li se radi o naukama u tradicionalnim medresama ili savremenoj univerzitetskoj teologiji, može pružiti uvid u islamski pluralizam, u kompleksne procese geneze islamske normativnosti, u različita tumačenja centralnih tekstova te ukazati na dugu tradiciju tolerancije prema ambiguitetu karakterističnu za islamske kulture sve do modernog perioda kakvu je u svojoj odličnoj i nagrađivanoj studiji islamske kulturne historije nedavno dokazao Thomas Bauer (Bauer 2011). Ona, međutim, ne može nadomjestiti niti zamijeniti nužno političko i historijsko obrazovanje koje je neophodno za diferencirano razumijevanje današnjih političkih kretanja i drugih društvenih procesa, dakle za *interpretaciju konteksta*. Prevencija radikaliziranih ideologija, a pogotovo organizirane spremnosti na nasilje, jeste zadatak cjelokupnog društva i u obzir mora uzeti sve druge faktore koji u tom procesu igraju bilo kakvu ulogu. Prebacivanje glavnog bremena za deradikalizaciju interpretacije svijeta i konteksta na leđa univerzitetskih teologa jeste ne samo neodgovoran, nego i bezizgledan poduhvat.

Izvori i literatura

- Agai, Bekim et al.: "Islamische Theologie in Deutschland. Herausforderungen im Spannungsfeld divergierender Erwartungen", in: *Frankfurter Zeitschrift für islamisch-theologische Studien* 1 (2014), 7–28.
- Albert, Hans: "Das Problem der Begründung", u: *ibid: Traktat über kritische Vernunft*. 5., verbesserte und erweiterte Auflage, Tübingen 1991, 9–34.
- Albert, Hans: "Das wissenschaftliche Weltbild und die religiöse Weltauffassung", u: *Das naturwissenschaftliche Weltbild am Beginn des 21. Jahrhunderts*. Eds. Bernulf Kanitscheider/ Reinhard Neck, Frankfurt am Main 2011, 67–90.
- Bauer, Thomas: *Die Kultur der Ambiguität. Eine andere Geschichte des Islams*, Berlin 2011.
- Hildebrandt, Thomas: *Neo-Mu'tazilismus? Intention und Kontext im modernen arabischen Umgang mit dem rationalistischen Erbe des Islam*, Leiden 2007.
- Johansen, Baber: "Islamic Studies. The Intellectual and Political Conditions of a Discipline", u: *Penser l'Orient. Traditions et actualité des orientalismes français et allemand*. Sous la direction de Youssef Courbage et Manfred Kropp, Beirut 2004, 65–93.
- Khorchide, Mouhanad; Schöller, Marco (eds.): *Das Verhältnis zwischen Islamwissenschaft und Islamischer Theologie*, Münster 2012.
- Kippenberg, Hans G.: *Gewalt als Gottesdienst. Religionskriege im Zeitalter der Globalisierung*, München 2008.
- Rahman, Fazlur: *Islam and Modernity: Transformation of an Intellectual Tradition*, Chicago 1982.
- Loimeier, Roman: "Edward Said und der deutschsprachige Orientalismus: Eine kritische Würdigung", u: *Stichproben. Wiener Zeitschrift für kritische Afrikastudien* 1/2 (2001), 63–85.
- Moxter, Michael: "Theologie als bekennnisgebundene Glaubenswissenschaft? Ein Kommentar", in: *Organisationsrechtliche Fragen der Theologie im Kontext moderner Religionsforschung*. Eds. Hans Michael Heinig, Hendrik Munsonius u. Viola Vogel, Tübingen 2013, 23–33.
- Pannenberg, Wolfhart: *Wissenschaftstheorie und Theologie*, Frankfurt am Main 1973.
- Peukert, Helmut: *Wissenschaftstheorie, Handlungstheorie, Fundamentale Theologie*, Frankfurt am Main 2009.
- Poya, Abbas; Reiknowski, Maurus (eds.): *Das Unbehagen in der Islamwissenschaft. Ein klassisches Fach im Scheinwerferlicht der Politik und der Medien*, Bielefeld 2008.
- Franke, Patrick: *Über die zukünftige Verortung des Islams an den deutschen Universitäten. Ein islamwissenschaftliches Positionspapier zu den Empfehlungen des Wissenschaftsrates vom 29. Januar 2010*. 2. leicht überarbeitete Fassung, Bamberg, Juni 2010.
- Reichmuth, Stefan: "Discourses of Orientalism? The Topicality of Islamic and Oriental Studies in Present-Day Germany", in: *Penser l'Orient. Traditions et actualité des orientalismes français et allemand*. Sous la direction de Youssef Courbage et Manfred Kropp, Beirut 2004, 129–145.
- Schöller, Marco: *Methode und Wahrheit in der Islamwissenschaft. Prolegomena*, Wiesbaden 2000.
- Specker, Tobias: "Starke Subjekte – zum Positionspapier ‚Islamische Theologie in Deutschland‘", u: *Frankfurter Zeitschrift für islamisch-theologische Studien* 2 (2015) (u printu).
- Daknili, Müfit: "Zum Positionspapier ‚Islamische Theologie in Deutschland‘. Theologie im Rückspiegel des Subjekts", u: *Frankfurter Zeitschrift für islamisch-theologische Studien* 2 (2015) (u printu).
- Wictorowicz, Quintan: "Anatomy of the Salafi Movement", u: *Studies in Conflict and Terrorism* 29 (2006), 207–239.
- Wissenschaftsrat: *Empfehlungen zur Weiterentwicklung von Theologien und religionsbezogenen wissenschaften an deutschen Hochschulen*, Berlin, 29.02.2010.

Internetski izvori

- ZEIT ONLINE: "Tübingen bildet als erste deutsche Uni Imame aus", in: *Zeit Online*, 05.10.2010, URL: <http://www.zeit.de/studium/hochschule/2010-10/imamausbildung-tuebingen> (zadnja provjera: 09.04.2015)
- WAZ: "Uni Münster wird Zentrum für Imam-Ausbildung", in: *WAZ*, 14.10.2010, URL: <http://www.derwesten.de/politik/campus-karriere/uni-muenster-wird-zentrum-fuer-imamausbildung-id3830359.html> (Zadnja provjera: 09.04.2015)
- BILDUNSKLICK: "Zuspruch für Imam-Ausbildung an Unis – mehrere Interessenten", in: *Bildungsklick*, 08.02.2010, URL: <http://bildungsklick.de/a/71923/zuspruch-fuer-imam-ausbildung-an-unis-mehrere-interessenten/> (zadnja provjera: 09.04.2015)
- ISLAMIQ: İlknur Küçük: "Interview mit Ömer Özsoy: Imamausbildung kein Auftrag der Deutschen Universitäten", in: *IslamiQ*, 19.11.2013, URL: <http://www.islamiq.de/2013/11/19/oemer-oezsoy-im-gespraech/> (zadnja provjera: 09.04.2015)
- PROGRAM: Programmheft Horizonte der islamischen Theologie, URL: <http://www.uni-frankfurt.de/51786421/Programmheft.pdf> (zadnja provjera: 09.04.2015)
- Bittner, Jochen: "Wo bleibt ein Imam der 95 Thesen?", u: *Zeit Online*, 02.10.2014, URL: <http://www.zeit.de/gesellschaft/2014-10/islam-koranauslegen-moderne-gesellschaft> (zadnja provjera: 19.04.2015).

الموجز

دراسة الإلهيات الإسلامية في الجامعات الألمانية: النشأة والتوقعات والآفاق

أرمينا أوميريك

تعتبر الإلهيات الإسلامية العلم الأحدث تدريساً في الجامعات الألمانية، فقد شهدت في السنوات الخمس الأخيرة نمواً ملحوظاً، لكن، وفي الوقت ذاته، ما تزال ميداناً للتوقعات والمناظرات والمجادلات المختلفة التي ما فتئت تتابعها منذ بداية تأسيسها. وتسير عملية تطوير الإلهيات الإسلامية تحت رقابة دقيقة من قطاعات كثيرة من الجمهور الألماني، بما في ذلك الناشطين الإسلاميين والجماعات الدينية. ورغم ذلك فإن الاهتمام الذي يحظى به هذا العلم والمناظرات العامة التي تدور حوله، لا يقدم الصورة الحقيقية عن درجة تطورها الراهنة، وعن احتياجاتها ومشاكلها. فالآليات التي يستخدمها الخطاب العام عن الإلهيات الإسلامية، تُحدد في الغالب بالتوقعات والاهتمامات والعروض المتطرفة، التي تختلف من ناشط لآخر، ولكنها تشترك بقلة اطلاعها على الصعوبات والتحديات التي يواجهها هذا الفن. وتنجم هذه التحديات عن عدة عوامل منها: الإطارات الهيكلية، والوضع القانوني والمرتكز الحقوقي لعلم الإلهيات في البيئة الجامعية العلمانية والنظام العلمي الذي تولد فيه. وهناك أيضاً مشكلة التعريف الذاتي الساخنة، بما يعني التعريف المعرفي والمضموني والاصطلاحي، وكذلك المرتكزات النظرية لعلم الإلهيات الإسلامية التي تستند على مجمل تراث الإسلام الفكري والتعليمي بكل ما فيه من تنوع، وعلى تعابيره الثقافية والفكرية، والذي يشارك جنباً إلى جنب وفي الوقت ذاته باعتباره علماً أكاديمياً في النظام الجامعي مع العلوم الحديثة الأخرى، في حملة مفتوحة طلباً للمعرفة العلمية.

الكلمات الرئيسية: الإلهيات الإسلامية، الجامعات الألمانية، الجامعات الإسلامية في ألمانيا.

Summary

ISLAMIC THEOLOGY AT GERMAN UNIVERSITIES; GENESIS, EXPECTATIONS AND PERSPECTIVES

Armina Omerika

Islamic theology is the youngest scientific discipline at German universities, which in the last five years has experienced dynamic development and yet it still remains an arena of different expectations, debates and controversies which have been evolving around it since the mere announcement of its establishment. The process of developing Islamic theology takes place under the watchful eye of numerous segments of German society including Muslim protagonists and religious communities. Still, the attention focused on this discipline and the public debates around it do not give an authentic picture either of the current level of development, or its needs and problems. The mechanisms through which this public discourse on Islamic theology is taking place are often defined by external expectations, interests and projections that differ from protagonist to protagonist, all of whom share a lack of familiarity with the difficulties and challenges this discipline is facing. These challenges result from several factors including structural frameworks, the legal situation and the legal grounding of theology as a discipline in the environment of a secular university and its scientific frameworks. There are also still the burning issues of self-definition, or how to determine the epistemology and content of this science, as well as how to determine its terminology. Another burning issue is the theoretical grounding of Islamic theology as a discipline that refers to the full range of intellectual and educational traditions of Islam, in all its heterogeneity and its different cultural and intellectual articulations, and which, at the same time, as an academic discipline within a university framework, partakes equally and through active communication with other contemporary sciences in an open movement of pursuing scientific cognition.

Key words: Islamic theology, German universities, Muslim communities in Germany, German public